

Головко Ю. И. Материалы фонда Новороссийской губернской чертежни Государственного архива Херсонской области как источник по истории внешней торговли и борьбы с контрабандой на юге Украины в конце XVIII – в начале XIX в.

Статья посвящена исследованию обнаруженных в фонде Новороссийской губернской чертежни Государственного архива Херсонской области отчетных документов карантинных, таможенных и портовых застав Новороссийской губернии. Данный комплекс документов был создан в процессе формирования сети специальных таможенных дорог, которыми регламентировалась перевозка импортируемых товаров во внутренние губернии Российской империи. Материалы представляют интерес как для исследования истории внешней торговли, так и для изучения истории борьбы с контрабандой на юге Украины в конце XVIII – в начале XIX вв.

Ключевые слова: контрабанда, внешняя торговля, исторические источники, таможни, карантинные, портовые заставы, ведомости, таможенные дороги, фондообразование, архивы

Golovko Yu. I. Materials of the Fund of Drawing office of Novorosiiska province of the State Archives of Kherson region as a source related to the history of foreign commerce and of struggle against contraband in the South of Ukraine at the end of the XVIII – at the beginning of the XIX century

This article is devoted to investigation of report documentation of the custom-houses, quarantines and port posts of Novorosiiska province, which were detected in the Fund of Drawing office of Novorosiiska province. This complex of the documents was created during the process of the formation of the system of special custom roads, which regulated the transportation of the import to the interior provinces of Russian empire. These materials may be interesting both for the investigation of foreign commerce, and for the investigation of struggle against contraband in the South of Ukraine at the end of the XVIII – at the beginning of the XIX century.

Keywords: contraband, foreign commerce, primary sources, custom-houses, quarantines, port posts, registers, custom roads, formation of funds, archives

УДК 930.25(477.7)

А. Г. Олененко

ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТІВ АЗОВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Документація Азовської губернської канцелярії відбиває основні події та процеси, що відбувались на теренах Південної України в останній чверті XVIII століття, тож багато істориків, які займалися вивченням історії Південної України, у своїх дослідженнях використовували документальні джерела канцелярії Азовської губернії. Матеріали документів Азовської губернської канцелярії використовувались цими дослідниками у рамках вивчення адміністративно-територіального устрою Південної України, запорозької спадщини та долі запорозького козацтва після скасування Запорозької Січі, документообігу установ південноукраїнських губерній, економічного розвитку регіону, історії заселення півдня України, історії містобудування та ін.

Ключові слова: Азовська губернська канцелярія, Південна Україна, джерело, рапорт, ордер, інформативні можливості.

Документація, що відклалася у діловодстві Азовської губернської канцелярії, відрізняється видовим різноманіттям документів та багатоплановістю питань, що підіймались тогочасним керівництвом південних губерній Російської імперії і населенням Азовської губернії та розглядались в стінах канцелярії. Документація Азовської губернської канцелярії на сьогодні не становить єдиного комплексу джерел, а розпорошена по фондах вітчизняних архівних та музейних установ, і більше по фондах архівів Російської Федерації. Документальні джерела, що залишила по собі Азовська губернська канцелярія, представлена рапортами азовського губернатора В.О. Черткова, екстрактами, «мнєніями», промеморіями, різноманітними відомостями та іншими документами. Документація Азовської губернської канцелярії відбиває основні події та процеси, що відбувались на теренах Південної України та безпосередньо на території Азовської губернії. Тож не дивно, що багато істориків, які займалися і займаються сьогодні вивченням історії Південної України, у своїх дослідженнях, що перетинаються хронологічно та територіально з існуванням Азовської губернії, використовували документальні джерела Азовської губернської канцелярії.

Канцелярія була однією з провідних установ губернії, яка забезпечувала діяльність всіх інших адміністративних установ Азовської губернії. Азовська губернія була створена 14 лютого 1775 року і проіснувала до 1783 року, коли Новоросійська та Азовська губернії були включені до складу новоствореного Катеринославського намісництва. Керівництво належало губернатору В.О. Черткову, який підпорядковувався генерал-губернатору Г.О. Потьомкіну. Азовська губернія охоплювала територію між Старою Українською лінією укріплень на півночі та Новою Дніпровською лінією на півдні, між Дніпром на заході та землями Війська Донського на сході.

Матеріали документів Азовської губернської канцелярії використовувались дослідниками у рамках вивчення найрізноманітніших питань, пов'язаних з історією Південної України. По-перше, це роботи, при-

свячені Південній Україні, що намагались розкрити історію регіону в цілому. По-друге, тематичні роботи, що стосуються таких питань, як територіальний поділ, адміністративний устрій, заселення регіону, містобудівництво та ін.

Отже, спочатку розглянемо фундаментальні роботи, автори яких комплексно висвітлювали історію Південної України та застосовували у своїх дослідженнях документацію Азовської губернської канцелярії. Першою науковою спробою дослідження історії Південної України XVIII – XIX століть, яка розглядалась як історія окремишнього регіону, що має свої особливості та відмінність від інших регіонів, можна назвати монографію Аполлона Скальковського “Хронологическое обозрение Новороссийского края” [1]. Це було перше фундаментальне дослідження з регіональної історії. У своєму дослідженні Аполлон Скальковський коротко в літописній формі виклав важливі факти, пов’язані з історією Новоросії. Період, що нас цікавить, був описаний дослідником у третьому розділі; як зазначив А. Скальковський, це була третя епоха історії Новоросійського краю, яка охоплює період з 1775 по 1796 роки.

Аполон Скальковський у своєму дослідженні відмічає цінність документальних матеріалів, які дозволяють реконструювати хід подій в південному регіоні. Хоча, беручи до уваги факт використання великої кількості документів, подаючи відомості про найрізноманітніші питання, пов’язані з історією Новоросійського краю, як-то адміністративно-територіальний устрій, зруйнування Запорозької Січі, заселення південного регіону, будівництво та історія міст, функціонування військових поселень та ін., А. Скальковський не відрізняється докладністю подачі такої інформації.

На перших сторінках свого творіння автор повідомляє читачу, що при підготовці вищевказаної монографії користувався багатьма джерелами, в тому числі і документами Азовської та Новоросійської губернських канцелярій, що знаходились в Катеринославському архіві [1, с.V-VI]. Так, Скальковський зазначав, що в архівах канцелярій Азовської та Новоросійської губерній знайшов велику кількість документів, пов’язаних з поверненням людей з-за кордону до Новоросії на правах іноземців [1, с.142-143]. Як відомо, фонди вищезгаданих канцелярій, що зберігались у Державному архіві Дніпропетровської області, були втрачені під час Другої світової війни [2, с.148], тож використання документів цих канцелярій надають ще більшу цінність роботі одеського дослідника. На жаль, автор не наводив будь-якої інформації про опрацьовані матеріали архівних установ, що не дозволяє нам сьогодні перевірити подану інформацію та дізнатись, які ж саме документи були використані у дослідженні.

Багато дослідників вважають, що А. Скальковський не досить критично підійшов до аналізу джерел. Але, не зважаючи на цей факт, його незаперечним внеском більшість істориків вважають введення до наукового обігу матеріалів місцевих архівів, багато з яких не дійшли до нашого часу. Отже, сучасні дослідники не мають змоги працювати з вже колись використаними А. Скальковським документами у дослідженні історії Новоросії. Тому стає зрозумілим факт звернення до “Хронологического обозрения” А. Скальковського в усіх подальших дослідженнях історії Південної України XVIII – XIX століть протягом двох століть, навіть, до сьогоднішнього дня, яке містить матеріали назавжди втрачених джерел.

Інша фундаментальна робота, яка мала вплив на подальші дослідження, на яку постійно посилаються, якою користувалися майже всі дослідники історії Південної України останньої чверті XVIII – XIX століть, де висвітлено величезне коло питань, пов’язане з розвитком південноукраїнського регіону, автором якої є О.І. Дружиніна, має назву “Северное Причерноморье в 1775 – 1800 гг.” [3]. Акцент у монографії був зроблений на господарський розвиток регіону та соціальні відносини. У роботі автором були підняті такі питання, як розвиток землеробства, скотарства, промислів, створення міст, будівництво і відновлення фортець, колонізація іноземцями південного регіону і таке інше.

Усі ці питання висвітлено досить докладно, що свідчить про використання автором величезного комплексу джерел. Підтвердженням цьому є матеріали першого розділу монографії, де О.І. Дружиніна подає огляд джерел та літератури, що стосуються історії Північного Причорномор’я 1775 – 1800 років. До головних історіографічних напрямків, що висвітлюють різнобічну історію Південної України, автор відносить записки іноземців, мемуари сучасників, роботи істориків, як зарубіжних, так і вітчизняних, не залишаючи поза увагою при цьому роботи провінційних дослідників. Окрім літературних джерел, автор вказує на архівні матеріали, опубліковані документи, картографічні джерела, законодавчі акти і т.д. О.І. Дружиніна звертає увагу читача на фонди 16 Російського державного архіву давніх актів (РДАДА) та 52 Російського державного військово-історичного архіву (РДВИА), в яких містяться документи з управління південноукраїнськими губерніями. Автор відмічає цінність не тільки законодавчих актів, а й звітної документації, яка свідчить про реальний стан речей у регіоні, про виконання різноманітних загальнодержавних розпоряджень і планів, і, безпосередньо, Г.О. Потьомкіна. Але автор обмежується посиланням на звітну документацію лише правителів Катеринославського намісництва та Таврійської області, оминаючи Азовську та Новоросійську губернії. Посилання безпосередньо на документацію Азовської губернської канцелярії, в тому числі на рапорти Азовського губернатора В.О. Черткова, малочисельні.

О.І. Дружиніна в роботі звернулася до питання реалізації плану роздачі земель та відповідно заселення південного регіону. Автор, зокрема, вказує, що місцеві адміністратори своїми інструкціями роз’яснювали та доповнювали цей план, наприклад, інструкція В.О. Черткова даний факт чудово ілюструє [3, с.64]. Документ азовського губернатора, використаний дослідницею, знаходиться на шпальтах “Киевской старины”. Також, окрім вищезгаданої інструкції В.О. Черткова, у книзі наводяться матеріали з відомості, складеної в Азовській губернській канцелярії [3, с.66]. Даний документ, використаний автором для ілюстрації реалізації плану, був опублікований В. Бідновим на сторінках ЛЕУАК.

У рамках висвітлення питання функціонування прикордонних фортець Азовської губернії автор посилається на 588 справу "Донесения Г.А. Потемкину по управлению Азовскою губернией 1775 – 1784 гг." 16 фонду РДАДА. У монографії О.І. Дружиніна звернула увагу на пропозицію В.О. Черткова щодо збільшення робочих рук для будівництва фортець, а саме розширення контингенту осіб, що висилались на примусові роботи [3, с.79].

Таким чином, для освітлення основних питань, пов'язаних з історією губернії (адміністративний, територіальний устрій, стан господарства, заселення регіону, облаштування кордонів, будівництво міст, торгівля і т.д.) автор використовувала в основному наративні джерела (подорожні записки, мемуари, щоденники сучасників) та опубліковані документальні джерела (законодавчі акти, розташовані в ПСЗР, документація Потьомкіна, що знаходяться на сторінках "Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии", "Известий Таврической ученой архивной комиссии", "Описание границ и городов Азовской губернии" та інші).

Отже, були проаналізовані фундаментальні праці з історії Південної України. Далі в рамках вивчення питання про використання документів Азовської губернської канцелярії в дослідженні історії Південної України розглянемо різноманітні роботи істориків, які ми можемо розділити на наступні тематичні блоки: територіально-адміністративний устрій, запорозька спадщина та доля запорозького козацтва після скасування Запорозької Січі, документообіг установ південноукраїнських губерній, економічний розвиток регіону, історія заселення півдня України, історія містобудування.

Вивчення адміністративно-територіального устрою займає значне місце в дослідженні історії Південної України і не обходиться без використання документів Азовської губернської канцелярії.

Основоположним дослідженням територіально-адміністративного устрою Південної України є роботи І.В. Савченко. Так, стаття "Становлення та розвиток адміністративно-територіального устрою Південної України (остання чверть XVIII – перша чверть XIX ст.)" докладно реконструює процес територіального впорядкування Південної України протягом останньої чверті XVIII – початку XIX століть [4]. Безперечно в статті йдеться й про територіально-адміністративний устрій Азовської губернії. Для вивчення даного питання автор використовувала в основному законодавчі акти, опубліковані в Повному зібранні законів Російської імперії, та документи з похідної канцелярії Г.О. Потьомкіна. Документи Азовської губернської канцелярії, а саме рапорти губернатора В.О. Черткова, були використані для ілюстрації вирішення справ щодо спірних земель по річках Кальміусу та Міусу з Військом Донським. У статті І.В. Савченко міститься посилання, згідно якого стало можливим дізнатись, що автор користувалась документами, які зберігаються в РДАДА, а саме в фонді 16 "Внутрішнє управління". Автор у своїй статті також використовувала документи Азовської губернської канцелярії для визначення часу фактичного, а не офіційного правління В.О. Черткова. І.В. Савченко посилається на звітну документацію губернатора, яка свідчить, що ще в 1781 році розпорядження видавав В.О. Чертков. Спираючись на рапорти губернатора, дослідниця вивчає історію створення місцевих органів управління та безпосередньо Азовської губернської канцелярії і комплектування її штатів.

І.В. Савченко в статті "Місцеві органи управління Новоросійської та Азовської губерній" [5] доводить факт впровадження на території південного регіону загальноімперського адміністративного устрою шляхом цитування ордеру Г. Потьомкіна азовському губернатору В. Черткову [5, с.245]. Саме документи Азовської губернської канцелярії допомагають відтворити історію формування територіального устрою, утворення місцевих органів управління, їх функціонування, формування штатів установ губернії і т.д. Значну увагу дослідниця приділила питанню створення та роботи Азовської губернської канцелярії, формуванню її штатів. Окреме місце займає інформація про призначення В.О. Черткова губернатором Азовської губернії. Автор посилається, в основному, на ордер Г.О. Потьомкіна та рапорти В.О. Черткова. Більшість із них опубліковані й знаходяться в таких археографічних збірках, як "Адміністративний устрій Південної України (середина XVIII – перша половина XIX століття)" [6] та "К истории управления Новороссии князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 года" А.К. Богумила [7]. Деякі документи, що були використані в дослідженні І.В. Савченко, знаходяться в фондах Дніпропетровського краєзнавчого музею ім. Д.І. Яворницького. Отже, автор часто використовувала документи Азовської губернської канцелярії в рамках дослідження територіально-адміністративного устрою Південної України, і безпосередньо Азовської губернії.

Діяльність різноманітних установ Азовської губернії регламентували окрім багатьох законодавчих документів, ще й документи місцевих губернських правлінь. Діяльність митних установ Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX століть досліджує Ю.І. Головкин. У хронологічні та територіальні межі дослідження входить Азовська губернія, яка існувала з 1775 по 1783 роки, тож є можливим використання документації Азовської губернської канцелярії.

У статті "Записка о развитии внешней торговли и организации борьбы с контрабандой в Азовской губернии (1775 – 1776 гг.)" [8] дослідниця змальовує історію створення та становлення мережі митних установ південноукраїнських губерній. Значна увага приділена питанню управління митницями, зокрема, призначення чиновників. Стаття заснована на відомостях звітного документа помічника обер-директора Івана Федуркіна генерал-губернатору, що містить інформацію про результати огляду кордонів Азовської губернії для встановлення доцільного місця розташування прикордонних митниць.

Документи Азовської губернської канцелярії відображають зносини генерал-губернатора, губернатора та митного обер-директора. Наприклад, інструкції Г.О. Потьомкіна В.О. Черткову про сприяння діяльності митних установ та митних чиновників, матеріально-технічне забезпечення митної мережі та ін.

Інша стаття Ю.І. Головки змальовує кадрову політику на митних установах Південної України [9]. Хронологічно дане дослідження збігається з часом існування Азовської губернії і відповідно митних установ на її території. Поміж піднятих у статті питань важливе місце займає проблема призначення чиновників генерал-губернатором Г.О. Потьомкіним. Саме документи Азовської губернської канцелярії ілюструють факт своєвольного призначення службовців навіть без наявності відповідної посади. Автор, використовуючи документацію губернської канцелярії, посилається на археографічне видання А.К. Богуміла [7], що містить ордер Г.О. Потьомкіна. Отже, у дослідженні митної справи Південної України, має місце використання, хоч і фрагментарного, документів Азовської губернської канцелярії.

Розглянемо роботи дослідників в рамках другого тематичного блоку – запорозької спадщини та долі запорозького козацтва після скасування Запорозької Січі. Це питання залишається актуальним навіть на сьогоднішній день. Багато досліджень з даної проблематики спирається на документи Азовської губернської канцелярії в якості джерельної бази.

Монографічне видання А.В. Бойка “Запорізький зимівник останньої чверті XVIII століття” [10] стосується долі Запорозьких Вольностей, але акцент зроблений на козацьких зимівниках. Автор наголошує, що зимівник після скасування Січі стає єдиним осередком колишнього Запорожжя на території Вольностей.

У роботі автор посилається на рапорт В.О. Черткова кінця 1775 року Потьомкіну, який подає інформацію про постійних мешканців Великого Лугу. Для ілюстрації різноманітних заходів щодо контролю за запорожцями з боку уряду А.В. Бойко залучив ордер генерал-губернатора азовському губернатору про переведення Луганського пікінерного полку на територію між річками Самарою і Вовчими водами та приєднання до нього запорізьких зимівників.

Одним із заходів зі встановлення контролю за небезпечними для російської держави козаками було створення двох пікінерних полків, які були сформовані з колишніх запорожців. Для впровадження цього заходу в життя, необхідно було створити державні військові слободи. Так, автор ілюструє даний процес відомостями про здійснення огляду старовинних запорозьких маєтностей, земель та урочищ восени 1776 року азовським губернатором В.О. Чертковим. Наслідком урядових заходів стало перетворення зимівників у військові слободи.

А.В. Бойко у даній роботі помістив археографічну публікацію рапорту В.О. Черткова Г.О. Потьомкіну від 12 жовтня 1775 року, де міститься інформація про пошук колишнього козака, який би зміг переманити козаків на бік російського уряду щодо переселення до військових слобод. Азовський губернатор пропонував городничого сотника Миргородського полку Григорія Ляховича. Отже, автор використовував документацію Азовської губернської канцелярії для висвітлення питання долі запорозького зимівника після скасування Січі.

У статті “Матеріали до історії запорозького козацтва після скасування Січі” [11] А.В. Бойко намагається розкрити питання подальшої долі запорозьких козаків після ліквідації Запорозької Січі. Для ілюстрації такої історичної ситуації, автор публікує документи Азовської губернської канцелярії. Дослідник зазначає, що введені до наукового обігу документи, точніше копії, були знайдені в Дніпропетровському історичному музеї ім. Д.І. Яворницького. Стаття містить публікації документів, що стосуються козака Якова Черногора, який займався агітацією запорозьких козаків на переселення на турецькі землі. Дане питання представлене широким колом документальних джерел: показаннями, результатами допитів Черногора; наказами, промеморіями, рапортами, екстрактами Азовської губернської канцелярії; пропозиціями Г.О. Потьомкіна. Отже, автор намагався висвітлити питання подальшої долі запорожців саме на основі документів Азовської губернської канцелярії, які яскраво ілюструють дане питання.

У статті “Козацький фактор у адміністративній політиці російського уряду у 70-80-х роках XVIII століття” [12] І.В. Савченко розглядає питання подальшої долі запорозького населення після ліквідації Запорозької Січі. Як відомо, частими були втечі запорожців за межі Російської імперії. Тому, посилаючись на ордери та інструкції Потьомкіна, що були частиною вхідної документації Азовської губернської канцелярії, автор вказує на намагання керівництва південних губерній сповільнити або припинити втечі, та підрахувати якомога точніше кількість втеч козаків. Документи, використані в статті, знаходяться в археографічній збірці А.К. Богуміла “К истории управления Новороссии князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 года” [7]. За словами І.В. Савченко одним із заходів для запобігання втеч запорожців було встановлення урядової паспортної системи у регіоні. Про встановлення більш жорсткого паспортного контролю свідчить ордер Г.О. Потьомкіна азовському губернатору В. Черткову від 26 вересня 1776 року, що знаходиться в першому томі видання “Джерел з історії Південної України” [6], на який посилається автор статті.

У статті “Обов'язки командирів Азовської губернії” [13] І.В. Савченко аналізує інструкцію Г.О. Потьомкіна до російського офіцера секунд-майора Горлинського, якого відрядили до Кальміуського повіту Азовської губернії. Головним завданням командира було не допустити поширення опозиційних настроїв серед запорожців. Автор в статті посилається на ордер Г.О. Потьомкіна В.О. Черткову про складання штатів губернії, який розглядається як свідчення про намагання уряду сформувати новий адміністративно-територіальний устрій Запорозьких Вольностей. Отже, в своїй статті на прикладі інструкції Горлинському автор проаналізувала обов'язки командирів Азовської губернії, які забезпечували систему контролю за запорозьким населенням після скасування Запорозької Січі.

Питання адміністративного регулювання соціальної структури населення південноукраїнського регіону було розглянуто І.В. Савченко. Тези доповіді на конференції містять інформацію про зміну традиційної соціальної структури населення Південної України останньої чверті XVIII століття, а саме долю козацтва

після скасування Січі [14]. Автор посилається на видане Г.О. Потьомкіним розпорядження губернаторам Азовської та Новоросійської губерній В. Черткову та М. Муромцеву про запис запорозького населення відповідно до перепису П. Текелія до купців, міщан або державних селян. Це було пов'язано з бажанням керівників держави якнайскоріше зменшити і в кінці-кінців знищити вплив даної соціальної групи населення, що представляла небезпеку для держави.

Стаття дослідниці Н.В. Суревої "Перетворення запорозької старшини на російське дворянство в останній чверті XVIII ст." містить посилання на документи Азовської губернської канцелярії [15]. Загалом стаття відтворює хід подій, що стосується поступового перетворення запорозької старшини на дворянство, про що свідчать отримання земельної власності, російських службових рангів, nobilitacija. Документи Азовської губернської канцелярії, на які посилається дослідниця, ілюструють вищезгадані події. Добре відображають процес роздачі земель старшині розпорядження Азовської канцелярії. Регулювання питання надання старшині офіцерських рангів відображається в ордерах генерал-губернатора Г.О. Потьомкіна та рапортах азовського губернатора В.О. Черткова.

Стаття Р.І. Шияна "Діяльність земських комісарів на території колишніх Запорозьких Вольностей у перші роки після ліквідації Запорозького устрою" висвітлює події на території Південної України, пов'язані зі створенням та впровадженням інституту земських комісарів після скасування Запорозької Січі [16]. Автор наголошує на корисності існування таких посад, які забезпечували організацію контролю над запорозьким населенням, для подальшого впровадження губернської реформи в регіоні. Загалом стаття побудована на документації Азовської губернської канцелярії. Так, автор для ілюстрації подальшого розвитку подій після скасування Січі використав ордер Г.О. Потьомкіна губернаторам Азовської та Новоросійської губерній В. Черткову та М. Муромцеву, в якому йшлося про скасування запорозького устрою та про запровадження заборони на вживання слів, територіальних одиниць, пов'язаних з козацтвом.

Про діяльність земських комісарів, яких обирали з російських чиновників, свідчать інструкції. Про одну з таких інструкцій йдеться у вищезгаданій статті. Вона була видана майору Крамину в жовтні 1775 року, який направлявся земським комісаром до Барвінківського повіту. Автор статті докладно проаналізував основні пункти виданої В.О. Чертковим інструкції. У статті також наводяться приклади невиконання деяких пунктів інструкцій, задокументовані Азовською губернською канцелярією. Йдеться про рапорт канцелярії Г.О. Потьомкіну, яка висвітлює історію колишнього запорожця Якова Чорногора, що намагався переманити запорожців на бік Туреччини. Отже, стаття, що висвітлює історію роботи земських комісарів на колишніх запорозьких землях, заснована на документах Азовської губернської канцелярії, як вхідних (ордера Г.О. Потьомкіна), так і вихідних (інструкції В.О. Черткова, рапорти канцелярії).

Робота О.Л. Олійника "Запорозький зимівник" – спроба комплексного підходу до розгляду цього феномену запорозької історії [17]. Дослідник намагався прослідити всі процеси внутрішнього життя запорожців, в яких міститься розуміння всіх глобальних перетворень, які протікали в козацькому середовищі в останній період його існування, і які в той же час і призвели до остаточної ліквідації Запорозького устрою. Хоча робота начебто не перетинається хронологічно з часом існування Азовської губернії, та все ж маємо одне посилання на документ Азовської губернської канцелярії. Йдеться про екстракт, створений азовським губернатором В.О. Чертковим з відомостями про кількість втікачів. Але даний документ, використаний автором для ілюстрації збільшення втеч після скасування Запорозької Січі, або відомості з даного документа були взяті не безпосередньо з оригіналу, а з роботи Н. Полонської-Василенко [18].

Досить цікавою для розуміння історії лоцманської організації та намагання її відтворення після зруйнування Запорозької Січі є робота А.В. Бойка "До історії Дніпровських лоцманів" [19]. Автор звертає увагу саме на Азовську губернію, на території якої знаходились військові формування, будувалась Нова Дніпровська лінія укріплень, що вимагало великої кількості провіанту, озброєння, будівельного матеріалу та ін. Саме для потреб доставки таких речей по Дніпру, де заважали пороги, необхідним стало відновлення лоцманської організації. Про це свідчать документи, що осіли в Азовській губернській канцелярії. Так, автор спирається на рапорти командуючих військовими підрозділами в Південній Україні, секретні пропозиції азовського губернатора В.О. Черткова Азовській губернській канцелярії, провінційним канцеляріям та відповіді канцелярій Азовської губернії до керівництва. Автор у цій статті, окрім посилання на документацію канцелярії, наводить цитати з документів та повністю публікує наказ Азовської губернської канцелярії про закликання бажаючих до проведення вантажів від Кодака до Голої Пристані. Отже, вивчення даного питання, що хронологічно співпадає з часом існування Азовської губернії, спиралось на відомості документації Азовської губернської канцелярії.

Отже, проблема існування запорозького зимівника, доля козацтва по скасуванню Січі була розглянута багатьма дослідниками, такими як А.В. Бойко, І.В. Савченко, Н.В. Сурева, О.Л. Олійник, Р.І. Шиян, які окрім інших документів використовували документацію Азовської губернської канцелярії, в основному, як ілюстративний матеріал для висвітлення процесів, що протікали на території Південної України після 1775 року.

Єдиною, знаковою роботою, що висвітлює документообіг установ південноукраїнських губерній є праця А.В. Бойка "Рух фондоутворення документів з соціально-економічної історії Південної України останньої чверті XVIII століття до вищих органів влади Російської держави" [20]. Дана стаття є важливим джерелом для вивчення документообігу органів влади кінця XVIII століття, дає нам можливість визначити кількість та тематичну направленість документів, які надходили з Азовської губернської канцелярії.

Автор в рамках дослідження документообігу установ розглядає актові джерела, які відображали взаємини між генерал-губернатором та азовським губернатором. А.В. Бойко досліджує ордер Г.О. Потьомкіна

В.О. Черткову, яким він наказував скласти розпис документам, що слід надсилати до різноманітних установ. Значну увагу автор звернув на рапорт В.О. Черткова, в якому він повідомляв генерал-губернатора про впорядкування надісланих Сенатом розписів. Згідно з цим документом, в якому В.О. Чертков відредагував розписи, Азовська губерньська канцелярія мала надсилати 26 найменувань документації до 14 установ, на відміну від задекларованих 60 найменувань і 26 установ. Далі автор статті звертається до наступних документів, що були частиною документації Азовської губерньської канцелярії, які ілюструють зміни в кількості документів, що необхідно надсилати до центральних установ. Автор довів той факт, що рух фондоутворення документів у центральних державних установах залежав не тільки від загальнодержавних тенденцій, а і від особистих бажань та вподобань очільників південних губерній Російської імперії. Отже, документи Азовської губерньської канцелярії, проаналізовані в статті дослідника Південної України, дають можливість встановити рух документів установ південноукраїнських губерній.

Наступний тематичний блок стосується економічного життя Південної України, що висвітлюється за допомогою залучення у дослідження окрім інших документів документації Азовської губерньської канцелярії.

Роботи С.М. Білівненка стосуються історії відкупної торгівлі на Півдні України останньої чверті XVIII століття. Статті засновані, в основному, на матеріалах законодавчих актів, документів правителів південноукраїнських губерній, але зустрічаємо посилання і на документацію Азовської губерньської канцелярії. Так, в статті "План облаштування соляних промислів на Півдні України після Кючук-Кайнарджийського мирного договору 1774 року" автор звертається до документації Азовської губерньської канцелярії, а саме до клопотань купців до канцелярії, яка розглядала питання про функціонування Бахмутських соляних озер [21]. Стаття С.М. Білівненка "До історії становлення винної відкупної торгівлі на Півдні України останньої третини XVIII століття" подає аналіз процесу отримання винних відкупів купцями південноукраїнських губерній [22]. Особливо питання отримання відкупів стає актуальним після приєднання нових територій внаслідок Кючук-Кайнарджийського мирного договору 1774 року. Це стосується земель новоствореної Азовської губернії, зокрема фортець Керч та Єнікале. Автор звертається для характеристики досліджуваного питання до переписки генерал-губернатора Г.О. Потьомкіна та губернатора В.О. Черткова, який наказував розібратися з питанням винної відкупної торгівлі в губернії. У наступній статті С.М. Білівненко висвітлює питання участі козацтва у відкупній торгівлі [23]. У період, що нас цікавить, після зруйнування Запорозької Січі колишнє козацтво опинилось на території Азовської губернії. Автор, розкриваючи питання діяльності козацьких відкупників, звертався у своїй статті до ордеру Г.О. Потьомкіна азовському губернатору В.О. Черткову. Тож, можемо констатувати факт фрагментарності використання документів Азовської губерньської канцелярії у роботах С.М. Білівненка, які стосуються відкупної торгівлі Південної України.

Одним з популярних питань, до якого звертались та звертаються зараз дослідники, є історія заселення півдня України у II половині XVIII століття, вивчення якої не обходиться без використання документів Азовської губерньської канцелярії.

Знаковою роботою в рамках дослідження історії заселення Південної України є робота В.О. Пірка. Його монографія – це перша спроба висвітлити дане питання. Ця робота стала основою для багатьох подальших досліджень історії заселення південних прикордонних регіонів Російської держави. Автор акцентує увагу саме на території сучасної Донеччини. Монографія висвітлює заселення регіону починаючи з XVI століття. Період, що цікавить нас, а саме час існування Азовської губернії, а відповідно час продукування документації Азовською губерньською канцелярією, посідає в дослідженні В.О. Пірка значне місце. Дослідження ґрунтується на представницькій кількості як літературних, так і документальних джерел: опублікованих та неопублікованих.

В.О. Пірко в роботі "Заселення Донеччини у XVI – XVIII ст. (короткий нарис та уривки з джерел)" у четвертому розділі безпосередньо торкається історії Азовської губернії [24]. Цей розділ висвітлює питання змін в залюдненні Донеччини в останній чверті XVIII ст. Автор простежує історію створення Азовської губернії, територіальні зміни, що відбувались протягом 1775 – 1778 років, адміністративний устрій і т.д. Процес роздачі земель, етнічний склад населення та багато інших питань ґрунтується на матеріалах переписів. Автор торкнувся у монографії таких питань, як створення військових поселень, державних слобод, поселень іноземних колоністів та ін. Значну увагу автор приділив переходу кримських християн з Криму до Азовської губернії. У роботі "Заселення ..." докладно висвітлено процес переселення кримських християн, створення грецького міста Маріуполя.

Багато з цих питань спираються на відомості документів, що продукувались в Азовській губерньській канцелярії або були вхідною документацією канцелярії. Джерельна база дослідження, використана для висвітлення вищенаведених питань, складається з таких документів Азовської губерньської канцелярії: відомості коменданта Олександрівської фортеці, що стала перехідним пунктом на шляху поселення греків на території Азовської губернії; ордери Г.О. Потьомкіна В.О. Черткову щодо підготовки до поселення греків та подальшого облаштування переселенців; рапорти В.О. Черткова про хід переселення греків в Азовській губернії; пропозиції та звітна документація чиновників губернії. Наприклад, цікавим в даному відношенні є документ, на який посилається В.О. Пірко, створений губернаторським товаришем Георгієм Гарсевановим з проханням застосувати військову силу проти греків, які не хотіли йти далі по шляху заселення губернії. В роботі знайдені посилання окрім опублікованих джерел на архівні документи, що зберігаються в 588, 693, 797 справах 16 фонду РДАДА. Також автор вказує на використання архівних матеріалів РДВІА та РДАВМФ, де у фондах зберігається документація Азовської губерньської канцелярії. Отже, автор

використовував документи Азовської губернської канцелярії, але в більшості користувався законодавчими актами та доступними опублікованими джерелами.

В рамках дослідження питання заселення південного регіону Російської держави слід відзначити роботи донецької дослідниці Г.В. Гедьо, яка вивчає історію переселення греків з Криму до Російської імперії. Так, у статті “Розміщення кримських греків в Призов’ї” автор висвітлює проблему влаштування греків в Азовській губернії після виходу з Криму [25]. Автор намагалась комплексно простежити історію греків Приазов’я. Стаття представляє собою хронологічний перелік основних подій, що відбувались на території Азовської губернії щодо поселення греків-християн. Саме така структура роботи завдячує використанню автором документальних матеріалів. Кожен факт з історії переходу з Криму та поселення греків в Азовській губернії підкріплюється, окрім інших документів, ордерами Г.О. Потьомкіна, рапортами В.О. Черткова, наказами Азовської губернської канцелярії, листами митрополита Ігнатія до азовського губернатора. Саме використання архівних матеріалів дозволила поступово прослідкувати історію грецького переселення, навести цитати з документів, які об’єктивно висвітлюють тогочасні процеси досліджуваного питання та наситити статтю статистичними відомостями. Отже, процес заселення південних прикордонних територій Російської імперії, досліджений Г.В. Гедьо, викладений в статті досить докладно, заснований, в основному, на документації Азовської губернської канцелярії.

Подальші дослідження історії греків Приазов’я Г.В. Гедьо викладені в статті “Умови життя та господарська діяльність греків у Приазов’ї (1778 – 1820 рр.)” [26]. Праця визначила основні історичні віхи переселення християн з Кримського півострову: причини переселення, заходи держави, що спонукали до переселення на територію Російської імперії, умови заселення південного регіону держави, хід оселення в Азовській губернії, господарська діяльність греків і т.д. Стаття відрізняється наявністю багатого фактичного матеріалу, заснованого на документальних джерелах, зокрема на документах Азовської губернської канцелярії.

Окрім питання колонізації південного регіону іноземцями, дослідників цікавить питання заселення державою регіону в цілому. Дослідник Південної України А.В. Бойко саме на основі документів Азовської губернської канцелярії побудував статтю “Поселення відставних солдатів по Новій Дніпровській лінії” [27]. Матеріали про поселення відставних солдатів на Півдні України, а саме на лінії, яка знаходилась на території Азовської губернії, ґрунтуються на пропозиції азовського губернатора оселити саме тут відставних солдатів, про створення укріплених селищ при фортецях для них; рапортах та відомостях колезького радника Л. Алексеєва, на якого було покладено вирішення даної справи. Для підкріплення поданої інформації автор здійснює в статті археографічну публікацію вищезгаданого рапорту та відомості Л. Алексеєва про оселення відставних солдатів на Новій Дніпровській лінії. Опубліковані документи містяться в 588 справі 16 фонду РДАДА. Отже, автор побудував свою статтю на основі документів АГК.

Історію створення та функціонування міст південноукраїнських губерній, пов’язану з історією заселення та освоєння південних регіонів Російської імперії, розглянемо як окремий тематичний блок. Дане питання досліджується на основі джерельної бази, включаючи документацію Азовської губернської канцелярії.

Книга І. Лимана та І. Бастирига “Начала истории Бердянска” [28] розповідає про початок створення м. Бердянська. Як ми знаємо, Бердянськ бере свій початок з Петровської фортеці Нової Дніпровської лінії укріплень, будівництво якої почалося з 1770 року. Для ілюстрації ходу історичних подій по заселенню Петровської фортеці автори використали ордер Г.О. Потьомкіна від 29 вересня 1779 року [28, с.12-13]. Згідно з цим ордером, відповідно до тогочасної політики заселення південного регіону, Азовське побережжя надавалось кримським грекам окрім Петровської фортеці, а всі жителі територій, які підлягали передачі грекам, повинні були продати майно і перейти до фортеці. Таким чином, населення Петровської фортеці значно збільшилось.

До історії створення губернського міста Катеринослав (зараз – Дніпропетровськ) зверталось багато істориків. Більшість статей заснована, в основному, на матеріалах одних і тих же документів. Так, директор Дніпропетровського історичного музею Н.І. Капустіна в статті “Довідка щодо історії заснування Катеринослава” [29] посилається на рапорти В.О. Черткова генерал-губернатору. Наприклад, автор звертається до рапорту азовського губернатора від 23 квітня 1776 року, при якому були кошториси і плани будівництва міста та прилеглих укріплень. Н.І. Капустіна наполягає на тому, що датою створення губернського міста треба вважати саме 1776 рік. Для підтвердження цього положення автор наводить перелік документів, які підтверджують даний факт. Серед них знаходимо представлення азовського губернатора про будівництво губернського міста, що знаходиться в 52 фонді РДВІА, рапорти В.О. Черткова з 16 фонду РДАДА, ордери Г.О. Потьомкіна на ім’я Василя Олексійовича Черткова. Юрій Пахоменков в статті “Екатеринослав Кильченский (1776 – 1786)” посилаються на ті ж документи [30]. Отже, документи Азовської губернської канцелярії дозволяють відтворити історію створення, будівництва та початку існування губернського міста Катеринослава.

Р.Л. Молдавський використовував документи Азовської губернської канцелярії в рамках дослідження історії Нової Дніпровської лінії укріплень, яка була південним кордоном Азовської губернії і Російської держави, зокрема [31]. Хронологічно час існування Азовської губернії збігається з часом закінчення будівництва Нової Дніпровської лінії, заселення фортець та перетворення їх на міста. Історія НДЛ у період після 1775 року досліджувалась у багатьох аспектах саме за матеріалами канцелярії Азовської губернії. Так, автор посилається на численні рапорти азовського губернатора В.О. Черткова, пов’язані з фінансовими

питаннями щодо будівництва НДЛ, пропозиціями щодо облаштування фортець, здешевлення будівництва, роботою колодників на будівництві фортець нової лінії укріплень, поставкою провіанту і т.д., що зберігаються в фонді 16 РДАДА та фонді 52 РДВІА. Загалом, автор позитивно оцінює роботу губернатора, пов'язану з будівництвом, облаштуванням та функціонуванням НДЛ, та все ж зазначає, що губернатор більше уваги приділяв господарським питанням, а не військовим.

Стаття "Найдавніші міста Донеччини" В.О. Пірка охоплює дослідження історії створення таких міст, як Артемівськ (Бахмут), Маріуполь, Донецьк. Саме для висвітлення історії міста Маріуполя автор використав рапорти та розпорядження В.О. Черткова, які свідчать про початок будівництва та облаштування нового міста [32].

Аналіз досліджень історії Південної України свідчить, що дослідники в своїх роботах використовували, в основному, вхідну документацію Азовської губернської канцелярії, а саме ордери генерал-губернатора Г.О. Потьомкіна. Причиною є надання переваги вивченню більш масштабних історичних подій та процесів. Документи Азовської губернської канцелярії використовувались не в фундаментальних роботах з історії Росії, України, Південної України, а у дослідженнях, що висвітлюють історію розвитку південноукраїнських губерній з різних боків. Матеріали документів Азовської губернської канцелярії використовувались дослідниками у рамках вивчення адміністративно-територіального устрою Південної України, запорозької спадщини та долі запорозького козацтва після скасування Запорозької Січі, документообігу установ південноукраїнських губерній, економічного розвитку регіону, історії заселення півдня України, історії містобудування та ін. Документи Азовської губернської канцелярії дещо допомогли поглибити вивчення зазначених напрямків, а саме навести конкретні приклади та визначити особливості певної події регіону. Але слід наголосити на фрагментарності та ілюстративності використання документів канцелярії, хоча ці документи мають досить потужний інформативний потенціал, розкриття якого потребує системного підходу. Їх класифікація дозволить реконструювати процес документостворення того часу, визначити пріоритетні питання, виявити якнайбільше наявної та прихованої інформації в документах.

Джерела та література

1. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края (1730-1823). Ч. I (1730-1796). – Одеса, 1836.
2. Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів: науково-довідкове видання. – Книга 1. – Архівні фонди України, втрачені в період Другої світової війни. – К., 2007.
3. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. – М., 1959.
4. Савченко І.В. Становлення та розвиток адміністративно-територіального устрою Південної України (остання чверть XVIII – перша чверть XIX ст. // Адміністративний устрій Південної України (середина XVIII – перша половина XIX століття) // Джерела з історії Південної України. – Т. 1. – Запоріжжя, 2005.
5. Савченко І.В. Місцеві органи управління Новоросійської та Азовської губерній // Південна Україна XVIII – XIX століть: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 6. – Запоріжжя, 2001.
6. Адміністративний устрій Південної України (середина XVIII – перша половина XIX століття) // Джерела з історії Південної України. – Т. 1. – Запоріжжя, 2005.
7. Богумил А.К. К истории управления Новороссии князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 года. – Вип. 2. – Екатеринослав, 1905.
8. Головки Ю.І. Записка о развитии внешней торговли и организации борьбы с контрабандой в Азовской губернии (1775-1776 гг.) // Гуманитарная мысль Юга России. – 2005. – №1.
9. Головки Ю.І. Кадрова політика на митних установах Південної України останньої чверті XVIII – першому двадцятиріччю XIX ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2006. – Т. 12.
10. Бойко А.В. Запорізький зимівник останньої чверті XVIII століття. – Запоріжжя, 1995.
11. Бойко А.В. Матеріали до історії запорозького козацтва після скасування Січі // Південна Україна XVIII – XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 4 (5).
12. Савченко І.В. Козацький фактор у адміністративній політиці російського уряду у 70-80-х роках XVIII століття // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2001. – Т. 6.
13. Самко І.В. Обов'язки командирів Азовської губернії // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 5. – К., 1997.
14. Савченко І.В. Козацтво Південної України у здійсненні місцевими адміністративними установами адміністративного регулювання соціальної структури населення регіону (остання чверть XVIII століття) // Національна перлина Запоріжжя: впровадження інноваційно-інвестиційних технологій гармонізації біоекосистеми о. Велика Хортиця. Перший міжнародний конгрес: збірник тез доповідей. – Запоріжжя, 2004.
15. Сурева Н.В. Перетворення запорозької старшини на російське дворянство в останній чверті XVIII ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2001. – Т. 6.
16. Шиян Р.І. Діяльність земських комісарів на території колишніх Запорозьких Вольностей у перші роки після ліквідації Запорозького устрою // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. Випуск 6. – Запоріжжя, 1999.
17. Олійник О.Л. Запорозький зимівник. – Запоріжжя, 1997.
18. Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина в 2-х т. – Мюнхен, 1965. – Т. 2.
19. Бойко А.В. До історії Дніпровських лощанів // Південна Україна XVIII – XIX століть: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 1. – Запоріжжя, 1996.
20. Бойко А.В. Рух фондоутворення документів з соціально-економічної історії Південної України останньої чверті 18 століття до вищих органів влади Російської держави // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. Випуск 8. – Запоріжжя, 1999.

21. Білівненко С.М. План облаштування соляних промислів на Півдні України після Кючук-Кайнарджийського мирного договору 1774 року // Південна Україна XVIII – XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 7.
22. Білівненко С.М. До історії становлення винної відкупної торгівлі на Півдні України останньої третини XVIII століття // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т. 5.
23. Білівненко С.М. Участь козацтва в підрядно-відкупній торгівлі на Півдні України останньої чверті XVIII століття // Національна перлина Запоріжжя: впровадження інноваційно-інвестиційних технологій гармонізації біоекосистеми о. Велика Хортиця. Перший міжнародний конгрес: збірник тез доповідей. – Запоріжжя, 2004.
24. Пірко В.О. Заселення Донеччини у XVI – XVIII ст. – Донецьк, 2003.
25. Гедьо Г.В. Розміщення кримських греків в Призов'ї // Південна Україна XVIII – XIX століть: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 4. – Запоріжжя, 1999.
26. Гедьо Г.В. Умови життя та господарська діяльність греків у Приазов'ї (1778-1820 рр.) // Південна Україна XVIII – XIX століть: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 1. – Запоріжжя, 1996.
27. Бойко А.В. Поселення відставних солдатів по Новій Дніпровській лінії // Південна Україна XVIII – XIX століть: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 6. – Запоріжжя, 2001.
28. Бастрыга И., Лыман И. Начала истории Бердянска. – Запорожье, 2002.
29. Капустіна Н.І. Довідка щодо історії заснування Катеринослава // <http://gorod.dp.ua/history>.
30. Пахоменков Ю. Екатеринослав Кильченский (1776-1786) // <http://gorod.dp.ua/history>.
31. Молдавський Р.Л. Нова Дніпровська лінія укріплень (1770-1791 рр.). – Запоріжжя, 2007.
32. Пірко В.О. Найдавніші міста Донеччини: міфи й реальність // Український світ. – 2005. – Число 4-6.

Олененко А. Г. Использование документов Азовской губернской канцелярии в исследовании истории Южной Украины

Документация Азовской губернской канцелярии отображает основные события и процессы, которые происходили на территории Южной Украины в последней четверти XVIII века, поэтому многие историки, которые занимались изучением истории Южной Украины, в своих исследованиях использовали документальные источники канцелярии Азовской губернии. Материалы документов Азовской губернской канцелярии использовались этими исследователями в рамках изучения административно-территориального устройства Южной Украины, судьбы запорожских казаков после уничтожения Запорожской Сечи, документооборота учреждений южноукраинских губерний, экономического развития региона, истории заселения юга Украины, истории градостроительства и др.

Ключевые слова: Азовская губернская канцелярия, Южная Украина, источник, рапорт, ордер, информативные возможности.

Olenenko A. G. Using of the documents of Azov Province Office in the investigation of the history of Southern Ukraine

The documentation of Azov Province Office represents the main events and processes on the territory of Southern Ukraine of the last quarter of the 18th century; so many historians who researched history of Southern Ukraine used documentary sources of the office of Azov province in their investigations. The documents of Azov Province Office were used by these historians in the researches of the administrative-territorial system of Southern Ukraine, fate of Cossacks after the destruction of Zaporizhzhya Sich, documents circulation of the establishments of Southern Ukrainian provinces, economic development of the region, history of colonization of the south of Ukraine, history of town-planning etc.

Keywords: Azov Province Office, Southern Ukraine, source, report, order, informative potential.

УДК 930.2(477.74)

В. В. Скрипник

ПРО ПОЧАТОК СХОДОЗНАВСТВА В ОДЕСІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРІЇ ТА СТАРОЖИТНОСТЕЙ)

Діяльність Одеського товариства історії та старожитностей була вагомим внеском у формування сходознавства в Україні. Сформовані членами товариства колекції східної давнини та низка наукових публікацій лягли в основу подальших історичних досліджень країн Сходу та розвитку сходознавчих дисциплін.

Ключові слова: Одеське товариство історії та старожитностей, сходознавство, арабістика, Рішельєвський лицей.

Одеське товариство історії та давнини (далі – ОТИС) відіграло велику роль у становленні та розвитку різних галузей історичної науки. Однією з яких стало сходознавство. Сходознавчі студії стають одним з головних напрямків в науковій діяльності Одеського товариства історії та старожитностей, про що свідчать опубліковані матеріали. Вже у першому томі “Записок” товариства (1844 р.) були опубліковані три статті відомого сходознавця В.В. Григор’єва, крім цього М.Н. Мурзакевич опублікував донесення Никифорова (російського резидента при Кримському хані) про падіння Крим-Гірея, а А. Негри турецькі і татарські акти,